



Crna Gora  
Vlada Crne Gore  
Zavod za školstvo

# Strategija Građanskog vaspitanja i Građanskog obrazovanja (2007-2010)



FONDACIJA INSTITUT ZA OTVORENO DRUŠTVO  
PREDSTAVNOSTVO - CRNA GORA



osce

ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE  
BEOGRAD, 11. NOVEMBRA 1997.



Centar za građansko obrazovanje  
Centre for Civic Education





Crna Gora  
Vlada Crne Gore  
Zavod za školstvo

# STRATEGIJA

## GRAĐANSKOG VASPITANJA I GRAĐANSKOG OBRAZOVANJA U OSNOVNIM I SREDNJIM ŠKOLAMA U CRNOJ GORI 2007 – 2010.



FONDACIA INSTITUT ZA OTVORENO DRUŠTVO  
PREDSTAVNIŠTVO – CRNA GORA



ORGANIZATION FOR SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE  
Mission to Montenegro



Centar za građansko obrazovanje  
Centre for Civic Education

Podgorica, decembar 2007.

**Zavod za školstvo**  
**Strategija Građanskog vaspitanja i Građanskog obrazovanja u osnovnim i srednjim školama**  
**u Crnoj Gori 2007- 2010**

Izdavač: *Zavod za školstvo*  
u saradnji sa  
*Centar za građansko obrazovanje*

Urednik: *Dr Dragan Bogojević*

Autori: *Zorica Kotri, Vidosava Kaščelan, Anđa Backović, Zoran Lalović*

Dizajn i tehnička priprema: *Studio MOUSE*

Lektura: *Danijela Dilas*

Prevod na engleski jezik: *Tamara Jurlina*

Štampa: *Studio MOUSE, Podgorica*

Tiraž: *400 primjeraka*

Podgorica, 2007.

Publikacija je dostupna u elektronskoj verziji na:

[www.zavsko.org](http://www.zavsko.org), [www.mpin.cg.yu](http://www.mpin.cg.yu), [www.osim.cg.yu](http://www.osim.cg.yu), [www.cgo.cg.yu](http://www.cgo.cg.yu)

CIP - Katalogizacija u publikaciji  
Centralna narodna biblioteka Crne Gore, Cetinje

371.3:37.035.1(497.16) "2007/2010" (082)  
371.5:37.035.1 497.16) "2007/2010" (082)

STRATEGIJA Građanskog vaspitanja i Građanskog obrazovanja u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori 2007-2010. / [autori Zorica Kotri, Vidosava Kaščelan, Anđa Backović, Zoran Lalović ; prevod na engleskom jeziku Tamara Jurlina]. - Podgorica : Zavod za školstvo, 2007 (Podgorica : Studio MOUSE). - 56. 56 str. : table ; 22 cm

Nasl. str. prištampnog engl. prevoda: Strategy for Civic Education in Primary and Secondary Schools in Montenegro 2007-2010. - Izvorni tekst i prevod štampani u međusobno obrnutim smjerovima. - Podaci o autorima preuzeti iz impresuma. - Tiraž 400. - Bilješke uz tekst. - Rezime i Summary.

ISBN 978-86-85553-41-7

1. Kotri, Zorica [autor]

a) Основне школе - Грађанско васпитање и образовање - Црна Гора - 2007-2010 - Стратегија - Зборници b) Средње школе - Грађанско васпитање и образовање - Црна Гора - 2007-2010 - Стратегија - Зборници

COBISS.CG-ID 12345104

*Ovaj dokument izradio je Aktiv za građansko vaspitanje i građansko obrazovanje Zavoda za školstvo u saradnji sa partnerima: Fondacija Institut za otvoreno društvo - Predstavništvo Crna Gora, Misija OEBS-a u Crnoj Gori, UNICEF i NVO Centar za građansko obrazovanje.*

*Posebnu zahvalnost dugujemo profesoru Tomislavu Reškovcu iz Zagreba, koji je bio konsultant u procesu izrade Strategije.*



# SADRŽAJ

REZIME.....	9
UVOD .....	13
ANALIZA SITUACIJE .....	15
<b>I Status predmeta i obrazovanja za demokratsko građanstvo .....</b>	<b>15</b>
1. Principi obrazovanja za demokratsko građanstvo na nivou škole.....	17
2. Građansko vaspitanje u osnovnoj školi.....	18
3. Građansko obrazovanje u gimnaziji.....	18
3.1 Status građanskog obrazovanja na maturskom ispitu u opštoj gimnaziji .....	19
4. Status obrazovanja za demokratsko građanstvo u srednjem stručnom obrazovanju.....	20
5. Sertifikacija i status nastavnika/ca .....	21
6. Uloga lokalne zajednice i opšte javnosti u osiguranju statusa predmeta.....	21
<b>II Nastava, nastavni program i metode .....</b>	<b>22</b>
1. Povezanost građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja sa ostalim predmetima.....	22
2. Model izbornosti građanskog obrazovanja u gimnaziji.....	24
3. Nastavni materijali i stručna literatura.....	24
<b>III Obuka nastavnika/ca .....</b>	<b>25</b>
1. Obuka nastavnika/ca u osnovnim školama.....	26
2. Obuka nastavnika/ca u gimnazijama .....	27
3. Primarno obrazovanje budućih nastavnika/ca .....	27
<b>IV Praćenje, osiguranje i unapređivanje kvaliteta.....</b>	<b>28</b>
1. Utvrđivanje kvaliteta građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja.....	29
2. Utvrđivanje prisutnosti načela demokratskog građanstva u školama .....	30
3. Sistem osiguravanja i unapređivanja kvaliteta .....	30

<b>V Dodatni resursi .....</b>	<b>31</b>
1. Programi nevladinih organizacija.....	31
2. Uloga Univerziteta .....	32
3. Udruženje nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja.....	33
4. Informisanost o dodatnim resursima .....	33
 <b>AKTIVNOSTI U STRATEGIJI .....</b>	<b>35</b>
 <b>I Statusi predmeta i obrazovanja za demokratsko građanstvo .....</b>	<b>35</b>
1. Principi obrazovanja za demokratsko građanstvo na nivou škole.....	36
2. Građansko vaspitanje u osnovnoj školi.....	37
3. Građansko obrazovanje u gimnaziji .....	38
4. Status ODG-o u srednjem stručnom obrazovanju .....	39
5. Sertifikacija i status nastavnika/ca .....	39
6. Uloga lokalne zajednice i opšte javnosti u osiguranju statusa predmeta.....	40
 <b>II Nastava građanskog vaspitanja, građanskog obrazovanja, obra- zovanja za demokratsko građanstvo .....</b>	<b>41</b>
1. Sadržaji i načela obrazovanja za demokratsko građanstvo u drugim predmetima .....	41
2. Izborni predmeti sa dodatnim sadržajima obrazovanja za demokratsko građanstvo .....	42
3. Nastavni materijali i stručna literatura.....	43
 <b>III Obuka nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja .....</b>	<b>44</b>
1. Obuka nastavnika/ca u osnovnim školama .....	44
2. Obuka nastavnika/ca u gimnazijama .....	45
3. Primarno obrazovanje budućih nastavnika/ca.....	46



<b>IV Praćenje, osiguranje i unapređivanje kvaliteta.....</b>	<b>47</b>
1. Izrada indikatora .....	47
2. Utvrđivanje kvaliteta nastave građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja.....	47
3. Utvrđivanje prisutnosti načela obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama .....	48
4. Sistem osiguranja i unapređivanja kvaliteta .....	48
<b>V Korišćenje dodatnih resursa .....</b>	<b>50</b>
1. Saradnja sa nevladinim organizacijama.....	50
2. Udruženje nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja.....	51
<b>PRIORITETI I DINAMIKA.....</b>	<b>53</b>



## REZIME

Zavod za školstvo je stručna ustanova u sistemu obrazovanja u Crnoj Gori, koja se bavi predškolskim, osnovnim i gimnazijskim obrazovanjem. Osnovne oblasti rada Zavoda su: izrada i praćenje nastavnih programa, usavršavanje nastavnika/ca, utvrđivanje kvaliteta obrazovanja i istraživanje nastavne prakse.

U svom četvorogodišnjem djelovanju, Zavod za školstvo je pokrenuo i niz aktivnosti koje su vezane za uvođenje novih predmeta u osnovne škole (građansko vaspitanje) i u gimnazije (građansko obrazovanje). Izrađeni su nastavni programi, započet je proces obuke nastavnika/ca, osnovan je Aktiv za građansko vaspitanje i građansko obrazovanje u Zavodu, ostvarena saradnja sa zainteresovanim partnerima, podržano je osnivanje Udruženja nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja, izrađena je i ova Strategija.

Zašto nam je Strategija neophodna?

I pored oslonca koji čine osnovna reformska dokumenta i velikog entuzijazma što se u naš obrazovni sistem uvode novine koje nas još više približavaju evropskim standardima obrazovanja, jasno je da nam nedostaje sveobuhvatan, *strateški pristup* u održavanju kvaliteta građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja. Priroda ovih predmeta čvrsto je povezana sa stalnim promjenama i izazovima u društvu, na koje oni treba da daju konstruktivne odgovore. Drugim riječima, ovi predmeti moraju biti otvoreni prema društvenim promjenama i dovoljno „elastični“ da bi mogli da ostvaruju svoje ciljeve.

Sa druge strane, nije realno očekivati da se složeni ciljevi ovih predmeta ostvaruju bez uključivanja i podrške ne samo škole, nego i roditelja, lokalne zajednice, Ministarstva prosvjete i nauke, Univerziteta, nevladinog sektora, drugih partnera, javnosti itd. Da bi ta podrška bila planirana, koordinisana i stalna, neophodno je izraditi „instrument“ ili „vodič“ koji daje putokaze u tom procesu - koji su to sve oblici podrške, ko je daje, koje su odgovornosti, rokovi, potrebe, po čemu prepoznamo da je podrška djelotvorna itd.

Vođeni ovim namjerama, Strategiju smo usmjerili ka pet ključnih oblasti, koje će obezbijediti sveobuhvatan i planiran pristup u rješavanju izazova koji su pred nama.

**I Statusi predmeta građansko vaspitanje i građansko obrazovanje i status obrazovanja za demokratsko građanstvo.** U ovoj oblasti definišemo aktivnosti koje će predmetima dati bolju održivost i povećati njihov kvalitet:

- djelovanjem principa demokratskog građanstva u *ukupnom* životu škole,
- prožimanjem nastave *ostalih* predmeta vrijednostima demokratskog građanstva,
- povećanjem ponude *izbornih predmeta* sa sadržajima obrazovanja za demokratsko građanstvo i definisanjem uloge građanskog obrazovanja u dopuni standarda za maturalni ispit,
- uvođenjem građanskog obrazovanja kao izbornog predmeta i u *srednje stručne škole*, i proširivanjem postojećeg programa sociologije u ovim školama ciljevima i sadržajima demokratskog građanstva,
- definisanjem *kompetencija* (znanja, vještina i stavova) nastavnika/ca i procedure sertifikovanja stečenih kompetencija,
- *promovisanjem vrijednosti* demokratskog građanstva u lokalnoj zajednici, prosvjetnoj i opštoj javnosti.

**II Nastava, nastavni programi i metode.** Ciljevima Strategije u ovoj oblasti želimo da postignemo:

- bolje *povezivanje* sadržaja i načela demokratskog građanstva sa nastavom ostalih predmeta,
- uvođenje novih *izbornih predmeta* koji tretiraju sadržaje koji

sada nijesu zastupljeni u nastavi građanskog obrazovanja (npr. medijska pismenost, pravo u svakodnevnici itd.),

- kontinuirano prikupljanje i obezbjeđivanje *nastavnih materijala i stručne literature* koji treba da obezbijede nastavnicima/ama stalan pristup znanjima u ovoj oblasti i metodama savremene nastave građanskog obrazovanja i vaspitanja.

**III *Obuka nastavnika/ca.*** Definisane su aktivnosti za unaprijeđenje obuke koje će obezbijediti:

- razvijanje sistema stalne i *unaprijeđene obuke* (sa novim sadržajima i ciljevima), nakon osnovne obuke nastavnika/ca u osnovnim školama i gimnazijama,
- stvaranje *baze trenera* koju čine obučeni nastavnici/e koji su postigli kompetencije za trenere,
- ugrađivanje principa i prakse demokratskog građanstva i u *univerzitetske programe*, odnosno u bazične studije na kojima se obrazuju budući nastavnici/e.

**IV *Praćenje, osiguranje i unapređivanja kvaliteta.*** Da bi se stalno pratilo, osiguravao i podizao kvalitet, kako nastave građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja, tako i uslova u kojima se učenje odvija, definisali smo sljedeće aktivnosti:

- kvalitet nastave i prisutnosti načela demokratskog građanstva u školi *prate se* na osnovu *jasno definisanih pokazatelja* ili indikatora, koji omogućavaju mjerenje kvaliteta i stepena u kojem su prisutna ova načela,
- kvalitet nastave i prisutnosti načela demokratskog građanstva se stalno *unapređuje* na osnovu informacija dobijenih procjenom indikatora,
- razvijanje i primjena modela procjenjivanja (evaluacije) i samoprocjenjivanja (samoevaluacija škole),
- jačanje kapaciteta zaposlenih u školama i u Zavodu - obučavanje za primjenu modela procjenjivanja; stvaranje baze trenera.

**V *Korišćenje dodatnih resursa.*** Snažan izvor podrške za praćenje i osiguranje kvaliteta građanskog obrazovanja i građanskog vaspitanja su i tzv. spoljašnji izvori ili resursi (programi nevladinih organizacija, Univerzitet, Udruženje nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog

obrazovanja). Da bi ova podrška bila stalna i planirana, Strategijom smo definisali sljedeće aktivnosti:

- definisanje *jasnih kriterijuma* za izbor programa koje nevladine organizacije nude školama,
- redovno *informisanje* nastavnika/ca o dostupnim programima i drugim izvorima podrške, van škole,
- jačanje *saradnje* sa lokalnim, regionalnim i međunarodnim programima i organizacijama u ostvarivanju aktivnosti definisanih Strategijom,
- snaženje *uloge i kapaciteta* Udruženja nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja da, u saradnji sa Zavodom, učestvuju u ostvarivanju Strategije.

Sastavni dio ove Strategije je i akcioni plan, kojim se detaljno definišu: sadržaji aktivnosti, dinamika njihovog sprovođenja, indikatori i odgovornosti svih aktera.

Vrijednost Strategije je i u tome što povezuje Zavod za školstvo sa širokom mrežom učesnika u realizaciji Strategije i njenih budućih korisnika: obrazovne ustanove na različitim nivoima, donosioci obrazovne politike, nevladin sektor (domaći i međunarodni), lokalna zajednica i opšta javnost.

Sprovođenje Strategije biće snažan impuls i za unapređivanje kapaciteta Zavoda za školstvo i Aktiva za građansko vaspitanje i obrazovanje, posebno u oblasti monitoringa i evaluacije, kao ključnih oblasti djelovanja Zavoda. Naime, mjerenje kvaliteta obrazovanja postaje tada univerzalni „jezik“ koji obezbjeđuje saradnju, razmjenu iskustava, kontinuirano organizaciono učenje i stalan izazov za unapređivanje kvaliteta.

U ovom pionirskom poduhvatu za obrazovanje u Crnoj Gori, od velike važnosti biće i prezentacija Strategije, a zatim i organizacija konferencije čiji je cilj ne samo promocija Strategije, nego i identifikovanje izvora stručne podrške i ostalih oblika podrške za njenu uspješnu realizaciju.

Vjerujemo da ovom Strategijom otvaramo „vrata“ za proces u kojem će svaka nova generacija u obrazovnom sistemu Crne Gore imati mogućnost da uči „lekcije“ o demokratskom građanstvu, ali u ambijentu koji je jednako podsticajan i za praktikovanje demokratskih principa i vrijednosti.

# UVOD

Reforma obrazovanja u Crnoj Gori, odnosno primjena novih nastavnih programa u osnovnim školama, počela je školske 2004/05. godine. Tome je prethodio intenzivan proces kreiranja novih nastavnih programa. Sa početkom promjena u obrazovnom sistemu i radu na njegovom prilagođavanju standardima razvijenih evropskih zemalja, uz očuvanje naših tradicionalnih vrijednosti i najboljih dostignuća u obrazovanju, uočen je značaj građanskog obrazovanja i vaspitanja i potreba da se kroz ukupan obrazovni sistem afirmišu principi na kojima počivaju osnovne građanske i humane vrijednosti.

U Knjizi promjena (2001.), u kojoj se govori o opštim ciljevima promjena u obrazovanju, navode se društveni ciljevi koji treba da doprinesu odgovornom ponašanju pojedinca i grupa u odnosu na principe i norme građanskog i demokratskog društva, kao i afirmaciji principa doživotnog učenja.

Pomenuti principi i ciljevi temelje se na našoj tradiciji i Ustavu, ali i na međunarodnim dokumentima.<sup>1</sup> Polazišta za uvođenje građanskog obrazovanja u naš obrazovni sistem su i inicijative i deklaracije Savjeta Evrope.<sup>2</sup>

- 1 Opšta deklaracija o ljudskim pravima, Deklaracija o pravima djeteta, Konvencija o pravima djeteta, Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju i dr.
- 2 Inicijativa za uvođenje obrazovanja za demokratsko građanstvo šefova država i vlada članica EU, Strazbur, 1997., Deklaracija i program obrazovanja o demokratskom građanstvu zasnovanom na pravima i odgovornostima, Savjet ministara, Budimpešta, 1999., „Obrazovanje i obuka u Evropi“, 2002., Definisanje i izbor ključnih kompetencija, OECD, 2005.

Prilikom kreiranja programa građanskog vaspitanja za osnovne škole, odnosno građanskog obrazovanja za gimnazije, polazilo se i od iskustva zemalja iz regiona. Poseban impuls predstavljalo je i sopstveno iskustvo, stečeno u realizaciji brojnih projekata i programa građanskog obrazovanja u našim školama. Saradnja sa predstavnicima obrazovnih institucija, sa nevladinim organizacijama u Crnoj Gori i zemljama u regionu, učešće na regionalnim konferencijama koje organizuje Savjet Evrope (od kojih je jedna održana na Cetinju 2005. godine), bili su osnove i za razvoj ovog dokumanta i za izgradnju daljeg partnerstva sa zemljama Jugoistočne Evrope i šire.

Tako se pripremao teren za uvođenje i afirmaciju vrijednosti građanskog obrazovanja, i kao posebnog predmeta i kao principa u vaspitno-obrazovnom procesu.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo je proces koji se odvija u mnogim zemljama Evrope i šire. Osim što je pokazatelj kvaliteta obrazovanja u jednoj državi, ono se sve više i kod nas prepoznaje kao snažan oslonac za razvoj društva i priključivanje zemljama Evropske unije. To je razlog da se povežujemo, razmjenjujemo svoja saznanja i iskustva iz ove oblasti sa drugim zemljama. Strategija podstiče ovu komunikaciju i čini je održivom.



# ANALIZA SITUACIJE

## ***I Status predmeta i obrazovanja za demokratsko građanstvo***

Prema definiciji Savjeta Evrope<sup>3</sup>, Obrazovanje za demokratsko građanstvo (ODG) predstavlja „skup praksi i principa usmjerenih na to da bolje opreme mlade ljude i odrasle za aktivno učešće u demokratskom životu, preuzimanjem i upotrebom svojih prava i odgovornosti u društvu“. ODG je, nakon Ministarske konferencije<sup>4</sup>, postalo zajednički cilj obrazovanja i osnovni trend u evropskim obrazovnim politikama.

ODG pokriva široku oblast aktivnosti i programa koji se svrstavaju u četiri osnovna područja: obrazovanje o ljudskim pravima, političko obrazovanje, obrazovanje za mir i obrazovanje za demokratiju, a odvija se u različitim oblicima obrazovanja - formalnom, neformalnom, informalnom. Politika ODG temelji se na principima doživotnog učenja.

Jasno je da ovako formulisano ODG predstavlja sveobuhvatnu i dalekosežnu viziju - ideal kojem treba težiti u koncipiranju svih obrazovnih politika, na različitim stepenima i u različitim okolnostima učenja. Međutim, u sadašnjem trenutku primjene ove vizije, najčešće se prepoznaju oni njeni elementi koji se realizuju u formalnom obrazovanju, bilo kao posebni predmeti (obavezni ili izborni), bilo kao integrativni pristup u nastavi ili kao vannastavne aktivnosti.

---

3 Birzea, C. i ostali: Sveevropska studija o politici obrazovanja za demokratsko građanstvo, Centar za građansko obrazovanje, 2005. Podgorica

4 Krakov, 2000. godina

U tom smislu, građansko vaspitanje i građansko obrazovanje (GV/GO) su posebni predmeti u formalnom obrazovanju - osnovnom i gimnazijskom, od kojih je prvi - obavezni predmet u osnovnim školama, a drugi tzv. obavezni izborni predmet u gimnazijama.

Za nas je posebno važno da istaknemo proširivanje ciljeva ovih predmeta: od znanja o demokratiji i ljudskim pravima ka obrazovanju za građanske kompetencije – ka razvijanju vještina i vrijednosti koje treba da budu most *od znanja do ponašanja*.

Sumirajući raspravu o ciljevima obrazovanja za demokratsko građanstvo u školi želimo da naglasimo sljedeće. U cilju razvijanja spremnosti pojedinca za aktivnu ulogu u društvu, u školi učenici/e treba da:

- usvoje *znanja* i informacije **o** svojim pravima, odgovornostima, mogućnostima i načinu djelovanja u zajednici;
- razviju *sposobnosti za* uočavanje društvenih problema i njihovo rješavanje kroz saradnju;
- razviju *motivaciju* da novostečena znanja i vještine osim u školi koriste i **u** životu.

Ovaj opšti cilj je dalje preciziran kroz svaku od tri komponente građanskog djelovanja (*specifična znanja, vještine i vrijednosti*).

Predmeti građansko vaspitanje i građansko obrazovanje donekle su specifični. Građansko vaspitanje stavlja jači naglasak na *procesne ciljeve* (razvijanje vještina i vrijednosti građanskog djelovanja kod učenika/ca osnovne škole), dok je u građanskom obrazovanju podjednak naglasak na sve tri komponente opšteg cilja (razvijanje znanja, vještina i vrijednosti kod učenika/ca gimnazija).

Nakon iskustva uvođenja građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja, očigledno je da su statusi ovih predmeta i ostvarljivost njihovih ciljeva, tijesno povezani sa sljedećim faktorima: postojećim nivoom demokratskog ambijenta i prakse u školi, prepoznavanjem značaja ovih predmeta za ostvarivanje ciljeva škole od strane uprave škole i drugih nastavnika/ca, stepenom prisutnosti elemenata građanskog obrazovanja u ostalim nastavnim programima, nivoom osposobljenosti nastavnika/ca drugih predmeta da prepoznaju ciljeve građanskog obrazovanja i njihove spremnosti da afirmišu ove ideje i prakse u nastavi.

Jasno je, da samo dugoročan, sveobuhvatan pristup, u kojem je ostvarena dobra ravnoteža između građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja kao posebnih predmeta, uz istovremeno djelovanje svih principa građanskog obrazovanja na različitim nivoima života škole, omogućava održivost ciljeva, kvalitet znanja i stvarni uticaj na željene promjene u obrazovanju i u društvu.

Koncept obrazovanja mladih za demokratsko građanstvo (ODG) prevazilazi okvire predmeta. ODG podrazumijeva ostvarivanje ciljeva ovih predmeta i kroz sadržaje i aktivnosti svih predmeta u školi, tokom cijelog osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, pa i dalje. Osim toga, škola je samo jedno „mjesto” učenja i praktikovanja ODG; ono treba da se uči i u životu i da traje čitav život. Ovako shvaćeno ODG, pored postojećih predmeta, podrazumijeva ostvarivanje ciljeva građanskog vaspitanja i obrazovanja:

- kroz sve predmete u školi (kroskurikularno),
- kroz program vannastavnih i slobodnih aktivnosti učenika/ca u školi i izvan škole,
- kroz njegovanje i praktikovanje demokratskih vrijednosti tokom učenja i tokom življenja u školi,
- kroz participaciju i aktivno učešće učenika/ca u organima škole i izvan škole.

## **1. Principi obrazovanja za demokratsko građanstvo na nivou škole**

Narastajuća svijest o značaju građanskog vaspitanja i obrazovanja na putu ka željenim promjenama u obrazovanju, dovela je do toga da se već u osnovnim dokumentima na kojima se bazira reforma obrazovanja, jasno identifikuju principi i vrijednosti koji promovišu i jačaju izgradnju građanskog društva u Crnoj Gori. Novi nastavni programi prožeti su ovim ciljevima.

Jedan od osnovnih principa u realizaciji ciljeva ODG je da se, uz vertikalnu koherentnosti programa GV/GO-a, omogući neprekidno dograđivanje znanja i građanskih kompetencija djece i mladih u školi, koje se može

postići stvaranjem ambijenta u kojem načela demokratskog građanstva postaju dio svakodnevnog života, prakse škole.

## **2. Građansko vaspitanje u osnovnoj školi**

Građansko vaspitanje za VI i VII razred, uvedeno je kao novi, obavezni predmet, sa fondom od 35 časova godišnje. Razvojni karakter obezbjeđuje se dograđivanjem ciljeva i sadržaja ovog predmeta na prethodno stečena znanja i kompetencije u nastavi predmeta: priroda i društvo (I, II i III razred), priroda i tehnika (IV razred), poznavanje društva (IV i V razred), od kojih se neki uče počev od prvog razreda osnovne škole.

Još u procesu pripreme i kreiranja Predmetnog programa GV-a, bilo je očigledno da kvalitet nastave i položaj novog predmeta veoma zavise od ukupnog ambijenta u školi: stepena demokratičnosti odnosa u obrazovanju i autonomije škole i nastavnika/ca, položaja učenika/ca u nastavi, kompetencija nastavnika/ca, odnosa svih učesnika u vaspitno-obrazovnom procesu prema ovom predmetu.

U ovom trenutku se ne može reći da je princip razvojnosti i mogućnost neprekidnog dograđivanja znanja i građanskih kompetencija djece i mladih u školi u potpunosti obezbijeđen. Nedostaju programi i mogućnost učenja GV-a u VIII i IX razredu, što se može obezbijediti ponudom odgovarajućih izbornih predmeta. Tako je, od ove školske godine, uveden novi izborni predmet - *istraživanje humanitarnog prava*, koji se može birati u VIII ili IX razredu. U okviru vannastavnih aktivnosti već više godina se realizuje Projekat „Mi narod...Ja građanin“.

## **3. Građansko obrazovanje u gimnaziji**

Uvođenju ovog predmeta u gimnaziju prethodila je decenijska praksa nastave predmeta *ustav i prava građana*, koji je bio fokusiran na političko obrazovanje i tzv. političku pismenost.

Novim nastavnim planom za opštu gimnaziju nijesu predviđeni smjerovi,

već je omogućeno da učenici/e, izborom odgovarajućih izbornih predmeta, samostalno kreiraju dio svog obrazovanja. Svaka gimnazija je obavezna da, sa odabrane liste obaveznih izbornih predmeta, a u skladu sa svojim kadrovskim i prostornim mogućnostima, već u prvom razredu ponudi najmanje pet obaveznih izbornih predmeta. U narednim razredima lista izbornih predmeta škole formira se na osnovu namjera i želja učenika/ca iskazanih tokom prethodnog razreda. Učenici/e se svake školske godine ponovo opredjeljuju za obavezne izborne predmete - učenik/ca može u jedan program građanskog obrazovanja „ući” u bilo kom razredu.

Građansko obrazovanje u gimnaziji je obavezni izborni predmet, koji se može birati od I do IV razreda gimnazije, sa fondom od 35 časova u I i II razredu, odnosno sa fondom od 70 u III i 64 u IV razredu. Školske 2006/07. godine, za nastavu GO-a se opredijelilo oko 1000 učenika/ca u 19 od 23 gimnazije.

Razvojni karakter predmeta GO-a obezbjeđuje se dograđivanjem ciljeva i sadržaja ovog predmeta na znanja i kompetencije prethodno stečene u osnovnoj školi, u predmetu građansko vaspitanje, ali i u okviru drugih predmeta.

Nastavnim planom opšte gimnazije predviđena su i 2 časa sedmično za obavezne izborne sadržaje - 72 časa godišnje u prva tri razreda, odnosno 32 časa u IV razredu. Ovaj „prostor” omogućava da se, pored postojećeg nastavnog programa, ostali sadržaji građanskog obrazovanja inkorporiraju u sve godine gimnazijskog školovanja.

### **3.1 Status građanskog obrazovanja na maturalnom ispitu u opštoj gimnaziji**

Školske 2009/10. godine će učenici/e koji su se u gimnazije upisali školske 2006/07. polagati maturalni ispit po novom Zakonu o gimnaziji. To podrazumijeva da oni/e polažu obavezne predmete i izborne predmete, prema maturalnim standardima definisanim u Planu opšte gimnazije.

Status izbornog predmeta čini da se GO ne može polagati na maturi kao

poseban predmet, već učenicima/ma koji/e ga izaberu može obezbijediti dopunu maturalskog standarda za srodne predmete.

U ovom trenutku još uvijek nije definisan način vrednovanja ovog predmeta prilikom upisa na odgovarajuće fakultete. Taj proces je u toku. Njemu prethodi i definisanje ispitnog kataloga za obavezne predmete iz Nastavnog plana. Kroz isti proces definisaće se i dopuna maturalskog standarda za društvenu grupu predmeta, što će dati odgovor i na pitanje u kojoj mjeri GO dopunjava te standarde. Imajući u vidu poznavanje programa društvene grupe predmeta, uloga GO-a u III i IV razredu biće značajna za dopunu maturalskog standarda. Međutim, neophodno je utvrditi na koji način i za koje predmete GO može dopuniti predviđeni maturalski standard.

#### **4. Status obrazovanja za demokratsko građanstvo u srednjem stručnom obrazovanju**

Reforma srednjeg stručnog obrazovanja proizašla je iz potrebe da učenici/e budu osposobljeni/e za rad u svojoj struci, da njihovo obrazovanje bude bolje prilagođeno zahtjevima tržišta rada, kao i da nastave školovanje na srodnim fakultetima.

Primjena novih nastavnih programa u jednom broju ovih škola, odnosno obrazovnih profila, počela je školske 2004/05. Građansko obrazovanje ne postoji kao poseban predmet. Sadržaji predmeta sociologija (u trogodišnjim i četvorogodišnjim stručnim školama) mogu se unaprijediti, proširiti sadržajima ODG, a druga mogućnost vidi se u kreiranju izbornih predmeta koji su usmjereni na ODG.

Imajući na umu rastući trend upisa u srednje stručne škole (sada ih upisuje oko 70% svršenih osnovaca/ki), očigledna je neophodnost uvođenja sadržaja ODG i u ove škole. U suprotnom, desilo bi se da skoro dvije trećine srednjoškolaca/ki u Crnoj Gori nema pristup ovim sadržajima i mogućnostima.

## **5. Sertifikacija i status nastavnika/ca**

Nastavnici/e koji sada izvode nastavu GV/GO-a obučavaju se za primjenu novih nastavnih programa. U svom inicijalnom obrazovanju nijesu imali dovoljno mogućnosti da steknu znanja i vještine za realizaciju ciljeva ovih programa.

Drugim riječima, ovaj proces obuke predstavlja sticanje *dodatnih* kvalifikacija za nastavnike/ce koji su uključeni/e ili će biti uključeni/e u isti. Problem sa kojim se suočavamo od samog početka obuke je da način sticanja dodatne kvalifikacije još uvijek nije sistemski uređen – nije definisan proces sertifikacije. Rješenje ovog pitanja treba tražiti u dogovoru sa Univerzitetom i Ministarstvom prosvjete i nauke.

## **6. Uloga lokalne zajednice i opšte javnosti u osiguranju statusa predmeta**

Promjene u obrazovanju zahtijevaju od lokalne zajednice da na aktivniji način učestvuje u životu i radu škole koja joj pripada. U tom cilju, u procesu kreiranja novih nastavnih planova i nastavnih programa, omogućen je „prostor“ za ovu izmijenjenu ulogu lokalne zajednice: svi programi imaju određeni procenat otvorenosti koji je predviđen za uključivanje lokalne zajednice u kreiranje istih, uz nastojanje da se naglasi specifičnost svake lokalne zajednice i potreba saradnje i međusobnog uticaja škole i lokalne zajednice.

Dosadašnja postignuća u ovom procesu su vidljiva u domenu realizacije izbornih tema za obavezni ili izborni predmet, kao i u realizaciji van-nastavnih aktivnosti i drugih programa obuke koje realizuju, u prvom redu, nevladine organizacije, u saradnji sa Zavodom za školstvo i Ministarstvom prosvjete i nauke.

Lokalna zajednica se, istovremeno, suočava sa sopstvenim izazovima u procesu veće demokratizacije i decentralizacije i još uvijek nema dovoljno kapaciteta za ostvarivanje bolje saradnje i suživota sa školom.

Takođe, u okviru Akcionog plana za obrazovanje odraslih (2005/10) i Strategije obrazovanja odraslih (2005/15), definisane su aktivnosti za unapređivanje obrazovanja odraslih u oblasti građanskog vaspitanja, na nivou lokalne zajednice i šire.<sup>5</sup>

## ***II Nastava, nastavni program i metode***

U cilju podrške realizaciji nastavnog programa GV-a i obezbjeđenja kvaliteta nastave, već su izrađeni udžbenici za VI i VII razred, kao i priručnici za nastavnike/ce. Udžbenici su prevedeni na albanski jezik, tako da se koriste u svim školama u Crnoj Gori.

U gimnazijama, nastava se realizuje na osnovu usvojenih predmetnih programa za sva četiri razreda.

Polazeći od nastave građanskog vaspitanja/obrazovanja i konteksta učenja, kao posebno važne, izdvojene su sljedeće potrebe:

- obezbjeđivanje kroskurikularne prisutnosti načela i sadržaja ODG,
- obezbjeđivanje dodatnih nastavnih materijala,
- obezbjeđivanje stručne literature za nastavnike/ce.

### **1. Povezanost građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja sa ostalim predmetima**

U evropskim zemljama, u okviru formalnog obrazovanja, uglavnom se pojavljuju tri vrste programa. *Programi građanskog obrazovanja* u središtu imaju politička i građanska prava, pojedinca i njegovo osposo-

---

5 Partneri lokalnih zajednica u ovom procesu su Centar za stručno obrazovanje, Zavod za školstvo, Univerzitet, NVO Centar za razvoj nevladinih organizacija i druge nevladine organizacije.



bljavanje za formalnu ulogu građanina. *Programi obrazovanja za ljudska prava* u središtu imaju upoznavanje učenika/ca sa ljudskim pravima i slobodama, a cilj im je i razvijanje svijesti o važnosti zaštite osnovnih sloboda i prava svakog čovjeka. *Programi interkulturalnog obrazovanja* imaju za cilj razumijevanje i poštovanje kulturnih različitosti - polazi se od načela jednakosti, vladavine prava, pluralizma, solidarnosti, tolerancije, uzajamne povezanosti i međuzavisnosti, a posebna pažnja poklanja se razvijanju međusobnog uvažavanja, saradnje i vještina miroljubivog rješavanja sukoba.

Naše opredjeljenje je da programi GV/GO-a objedine sadržaje i ciljeve programa za građansko obrazovanje, programa za ljudska prava i programa interkulturalnog obrazovanja. Takav pristup obezbjeđuje interdisciplinarni karakter ovih programa u osnovnoj školi i gimnaziji, tj. činjenicu da programi obuhvataju sadržaje iz četiri osnovna područja/dimenzije obrazovanja: *društvenu* (razumijevanje odnosa među ljudima i njihovo funkcionisanje unutar društvenih grupa i institucija društva); *ekonomsku* (razumijevanje uslova života, svijeta rada i načina privrednog funkcionisanja); *kulturološku* (razumijevanje zajedničkih vrijednosti i tradicija unutar grupe i između grupa, uključujući i njihovu istorijsku osnovu); *političku i zakonsku dimenziju* (prava i dužnosti čovjeka i građana u odnosu na politički sistem i zakone).

Tako zamišljeni interdisciplinarni programi GV/GO-a, imaju bliske međupredmetne veze, korelacije, sa ciljevima i sadržajima drugih predmeta u osnovnoj školi i gimnaziji.

Horizontalna povezanost programa GV/GO-a naznačena je u samim programima, ali stvarnu cjelovitost programa moguće je obezbijediti tek *saradnjom i zajedničkim planiranjem* nastavnika/ca različitih predmeta u školi. Takav pristup zahtijeva sveobuhvatnu analizu bliskih programa, kako bi se u okviru njih identifikovala „mjesta“ koja koreliraju sa sadržajima programa građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja. Kroskurikularni pristup ODG u nekim evropskim zemljama predstavlja osnovni pristup. U ovim zemljama ne postoje posebni predmeti građanskog obrazovanja, već se program i ciljevi ove nastave realizuju kroskurikularno, kroz sadržaje drugih, bliskih predmeta u školi.

Druga dimenzija kroskurikularne koherentnosti ODG u školi ogleda se u inkorporiranju načela ODG (sloboda izbora, sloboda izražavanja, saradnja, obezbjeđivanje ravnopravnosti za sve učesnike, aktivno učešće svih učesnika u nastavi itd.) u druge predmete i u sam školski život. O ovom segmentu kroskurikularne povezanosti programa ODG biće više govora u poglavlju koje se odnosi na obezbjeđivanje kvaliteta nastave u školi.

## **2. Model izbornosti građanskog obrazovanja u gimnaziji**

Učenik/ca može da bira i izučava GO kontinuirano (npr. dvije godine, ili tri godine, ili sve četiri godine), ili parcijalno (npr. samo u prvoj godini, ili samo u drugoj godini itd.). Ova činjenica je uticala na koncipiranje tzv. jezgra programa (ljudska prava), koje je prisutno u svim programima.

Priča o izbornosti ovim se ne završava. Naime, već je pomenuto da Nastavni plan opšte gimnazije sadrži i prostor za *obavezne izborne sadržaje* (sa godišnjim fondom od 72 časa u prva tri razreda, odnosno 32 časa u IV razredu). I ovaj „prostor“ i ponuda *novih izbornih predmeta*, treba da stvori mogućnost da se još povećaju sadržaji i dostupnost građanskog obrazovanja i ODG u sve četiri godine gimnazijskog školovanja.

## **3. Nastavni materijali i stručna literatura**

Udžbenik *Građansko vaspitanje* za VI i za VII razred trenutno predstavlja dominantni nastavni materijal koji, uz priručnike za nastavnike/ce, obezbjeđuje realizaciju programa ovog programa u osnovnoj školi.

U gimnazijama, osim programa, nastavnicima/ama nije ponuđen drugi nastavni materijal - nedostaju odgovarajući udžbenici, priručnici i dodatni izvori literature. Pošto se izrada udžbenika može očekivati tek za tri do četiri godine (kada budu izrađeni udžbenici za obavezne predmete u gimnaziji), a kako ne postoje alternativni udžbenici (npr. iz susjednih zemalja), kao jedino rješenje u ovom trenutku nameće se razmjena nastavnih materijala

i ideja između samih nastavnika/ca, kao i jača regionalna saradnja u ovoj oblasti (npr. korišćenje literature koja je objavljena u regionu).

### **III Obuka nastavnika/ca**

Brze promjene u društvu i na tržištu rada nameću i potrebu za stalnim unapređivanjem kompetencija nastavnika/ca. Od njih se zahtijeva da budu stalno informisani, da se prilagođavaju promjenama i da kontinuirano uče.

Nakon usvajanja Lisabonske strategije (2000.), nove inicijative za obrazovanje i obuku do 2010. godine treba, između ostalog, da stvore zajednički evropski okvir za kompetencije i kvalifikacije nastavnika/ca. U tom cilju, biće neophodno da sve evropske države definišu ključne kompetencije nastavnika/ca i uključe se u ovaj proces, čiji je krajnji cilj - obezbjeđivanje kvaliteta obrazovanja.

U Crnoj Gori još uvijek nije u cjelini definisan jasan okvir kompetencija ili standarda na oba pomenuta nivoa. Osim toga, nedovoljno je razvijena svijest u jednom dijelu prosvjetne javnosti o samom konceptu standarda i kompetencija i o nužnosti ugrađivanja standarda u programe obrazovanja nastavnika/ca.

Novi nastavni programi su ciljno strukturirani. U njima su posebno naglašene aktivnosti učenika/ca koje nastavnici/e treba pažljivo da planiraju i razvijaju, kako bi podstakli/e učenike/ce da sopstvenim naporom i aktivnijom ulogom u učenju postignu željene ishode učenja.

Sve ovo zahtijeva i promjenu uloge nastavnika/ca – od njih se očekuje da vode proces učenja dobro planirajući aktivnosti i metode kojima će se postići željeni cilj, da vode računa o individualnim mogućnostima i afinitetima učenika/ca, da su osposobljeni/e za nove načine ocjenjivanja i procjenjivanja - u skladu sa hijerarhijom ciljeva, da podstiču istraživački pristup u učenju. Pored stručnih znanja, od nastavnika/ca se očekuje da imaju interdisciplinarna znanja, u cilju ostvarivanja veće međupredmetne povezanosti i kvaliteta znanja učenika/ca. Nove uloge nastavnika/ca povećavaju polje

slobode u njihovom profesionalnom djelovanju i razvoju, ali podižu i nivo odgovornosti. U tome je nastavnicima/ama potrebna podrška.

Koncept dosadašnje obuke, koji je kreiran u Zavodu za školstvo, a zatim i realizovan, zasnivao se na interaktivnim metodama učenja i nastave. U izvođenju obuke su učestvovali savjetnici/e Zavoda i odabrani domaći i strani voditelji/ke (Univerzitet, NVO-i), uz podršku FOSI-ja i OEBS-a. Usavršavanje dosadašnjih koncepata podrazumijeva i ugrađivanje *ključnih kompetencija* u svaki pojedinačni modul, kao i instrumenata za mjerenje i praćenje istih nakon obuke. To značajno može doprinijeti osiguranju kvaliteta.

U ovom trenutku definisan je Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika/ca (2007/08.), koji predstavlja osnovu za akreditaciju, kao važan dio procesa profesionalnog usavršavanja nastavnika/ca. Takođe, on će pomoći školama da bolje identifikuju potrebe i pravovremeno planiraju obuku nastavnika/ca.<sup>6</sup>

## **1. Obuka nastavnika/ca u osnovnim školama**

Za početak primjene novih nastavnih programa (školske 2004/05. godine), vezan je i početak intenzivne obuke nastavnika/ca koji realizuju nove programe. Ovakav oblik obuke nametali su i dinamika i ciljevi prve faze reforme obrazovanja (tzv. „naručena“ obuka).

Prva grupa nastavnika/ca GV-a (škole A), koje je trebalo pripremati za nastavu ovog predmeta u VI razredu, počela je obuku školske 2004/05. godine. Grupa je uključivala 40 nastavnika/ca različitih struka (po 2 iz svake osnovne škole). Naime, imajući na umu sve izazove sa kojima se suočavala prva generacija ovih nastavnika/ca i škole u kojima rade, prva faza obučavanja je uključivala par nastavnika/ca iz svake od ovih škola. U narednim generacijama, ovaj princip se nije primjenjivao, tako da je iz svake škole obučavan samo po jedan/na nastavnik/ca.

---

<sup>6</sup> U Katalog su uključeni tzv. naručeni programi (koje realizuje Zavod za školstvo za nastavnike/ce osnovnih škola i gimnazija) i tri programa od tzv. ponuđenih, koje realizuju nevladine organizacije.

Nakon tri godine od početka obuke, imajući na umu do sada stvorene kapacite u školama, jasno je, da će se broj nastavnika/ca obučavanih u okviru bazičnih modula smanjivati. Do sada je obučeno 68 nastavnika/ca, po tzv. obaveznim modulima: Promjene u osnovnoj školi i nastavni program GV-a, Metode rada u nastavi GV-a, Ocjenjivanje i procjenjivanje znanja učenika/ca, Politička filozofija.

U narednom periodu, neophodno je da se obuka planira i realizuje na naprednijem nivou, uvažavajući specifične potrebe nastavnika/ca i škola i stalno podizanje njihovih kompetencija (npr. obuka za trenere).

## **2. Obuka nastavnika/ca u gimnazijama**

Primjena GO-a u gimnazijama takođe je zahtijevala obuku nastavnika/ca. Za razliku od njihovih kolega/koleginica u osnovnim školama, njihovo primarno obrazovanje (filozofija, sociologija, politikologija i sl.) je, u pogledu poznavanja osnovnih koncepata, „bliže“ njihovim novim ulogama. Koncept bazične obuke za ovu grupu nastavnika/ca obuhvata: Promjene u gimnaziji i nastavni program građanskog obrazovanja, Metode rada u nastavi građanskog obrazovanja, Ocjenjivanje i procjenjivanje znanja učenika/ca.

Naravno, postignuća i nedostatnost u dosadašnjem procesu obuke, ukazuju na potrebu nastavka obuke i koncipiranja novih, unaprijeđenih nivoa obuke za sve do sada obučene nastavnike/ce i stvaranja baze trenera (na osnovu definisanih kompetencija i za ovu grupu nastavnika/ca).

## **3. Primarno obrazovanje budućih nastavnika/ca**

Ni u našoj zemlji, kao i u većini ostalih, ne postoji primarno obrazovanje u toku kojeg se budući/e nastavnici/e mogu osposobiti za nastavu ovih predmeta. To iziskuje njihovo obučavanje tokom rada u nastavi, što je vrlo dug i skup proces i zahtijeva sertifikaciju.

Zato je neophodno da se u njihovo primarno obrazovanje implementi-

raju sadržaji obrazovanja za demokratsko građanstvo i osnaže metodičke vještine u nastavi.

Na Filozofskom fakultetu u Nikšiću je ove godine koncipiran program specijalističkih studija za građansko vaspitanje, kao jednogodišnji studij, i upućen Univerzitetu na razmatranje i odobravanje.

## ***IV Praćenje, osiguranje i unapređivanje kvaliteta***

Tolerancija, dijalog, saradnja, argumentovano pregovoranje treba da se praktikuju i razvijaju kroz nastavu i svakodnevni školski život. Očekivanje je da građanske i demokratske vrijednosti postanu dio vrijednosnog sistema učenika/ce i osnova njegovog/njenog budućeg djelovanja u svom okruženju. Odrasli u školi moraju doprinosti usvajanju demokratskih vrijednosti, vještina i ponašanja.

Kvaliteti obrazovanja za demokratsko građanstvo moraju biti prepoznati i podržani:

- kroz unapređivanje kvaliteta nastave/učenja GV/GO-a, i
- kroz zastupljenost principa ODG u školi kao cjelini.

Trenutno, informacije o kvalitetu realizacije programa GV/GO-a i prisutnosti načela ODG u školama počivaju na izvještajima savjetnika Zavoda za školstvo. U okviru svog redovnog plana posjeta i praćenja kvaliteta rada škola, opserviraju se i časovi GV/GO-a. Aktiv za GV/GO je izradio određene smjernice i preporuke za posmatranje ovih časova i njih koriste savjetnici/e za posmatranje časova i izradu izvještaja o kvalitetu nastave. Izvještaji pokazuju stanje kvaliteta rada jedne škole u cjelini i pružaju informacije o kvalitetu nastave samih predmeta. Ipak, detaljniji uvid u kvalitet nastave GV/GO treba obezbijediti i kroz druge, specifičnije oblike procjenjivanja kvaliteta.

Pored toga, praćenje i unapređivanje kvaliteta rada škole, odvija se i kroz

aktivnost samoevaluacije škole. Stručni tim Zavoda za školstvo izradio je metodologiju samoevaluacije škole i kroz pilot projekat provjerio mogućnost njene implementacije u školskoj praksi. Samoevaluacija je shvaćena kao instrument za jačanje škole i unapređivanje kvaliteta obrazovanja 'iznutra' i 'odozdo'. Cilj samoevaluacije je objektivno utvrđivanje i stalno unapređivanje kvaliteta vlastitog rada, koje izvodi sama škola.

Područja utvrđivanja kvaliteta u procesu evaluacije i samoevaluacije su: postignuća znanja i vještina prema obrazovnim standardima, kvalitet planiranja rada nastavnih i vannastavnih aktivnosti u školi, kvalitet nastave, etos zajednice, upravljanje, rukovođenje i obezbjeđivanje kadrovskih, materijalno-tehničkih i bezbjednosnih uslova za rad, podrška koju ustanova pruža učenicima/ama, saradnja škole sa roditeljima, ustanovama i lokalnom zajednicom.

Takođe, model profesionalnog razvoja nastavnika/ca na nivou škole, doprinosi jačanju procesa identifikacije potreba za obukom, samoprocjene i vrednovanja posptvenog rada.

Kako bi se dalje unaprijedio sistem prikupljanja informacija i unapređivanja kvaliteta nastave GV/GO-a i ODG potrebno je:

- razviti specifičnije indikatore za procjenjivanje kvaliteta GV/GO-a,
- prikupiti pouzdane informacija o kvalitetu nastave GV/GO-a,
- prikupiti informacija o prisutnosti načela ODG u školama,
- razviti sistem za osiguravanje i unapređivanje kvaliteta nastave i škole u funkciji ODG,
- osposobiti Zavod za školstvo za sprovođenje osiguranja i unapređivanja kvaliteta.

## **1. Utvrđivanje kvaliteta građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja**

Iako se nastava ovih predmeta u osnovnim školama i gimnazijama realizuje već tri, odnosno dvije godine, do sada nije izvršena sistematska evaluacija kvaliteta procesa i ishoda nastave. Takva evaluacija bi trebalo da pruži dovoljan broj informacija na osnovu kojih bi se mogle definisati

relevantne preporuke za unapređivanje procesa i ishoda nastave GV/GO-a. Evaluacija treba da pokaže da li se nastava GV/GO-a odvija na predviđeni način, te da li se, u smislu ishoda, kod učenika/ca i u školi kao cjelini, mogu prepoznati promjene koje su definisane ciljevima ovih predmeta. Pored dobrih strana, evaluacija bi pokazala i slabosti i identifikovala dalje aktivnosti u implementaciji programa obrazovanja za demokratsko građanstvo u osnovnoj školi i gimnaziji.

Definisanje indikatora, pokazatelja kvaliteta, predstavlja polaznu aktivnost za utvrđivanje i unapređivanje kvaliteta nastave GV/GO-a. Prvo treba definisati željene kvalitete (šta se od nastave i škole očekuje), a zatim se usmjeriti na utvrđivanje trenutnog stanja u školama i na razvijanje kvaliteta nastave i škole.

## **2. Utvrđivanje prisutnosti načela demokratskog građanstva u školama**

Kada je u pitanju škola kao kontekst za učenje građanskih kompetencija, onda se, kao osnovno, postavlja pitanje - u kojoj mjeri su u školu i realan školski život ugrađeni demokratski principi i uslovi učenja (aktivno učešće učenika/ca u školi, afirmacija različitosti i uvažavanje individualnosti, obezbjeđivanje ravnopravnosti za sve, sloboda izbora, sloboda izražavanja, itd). Ovi principi su bazirani na uvažavanju međunarodnih standarda, a njihovu konkretizaciju treba prilagoditi našim uslovima.

## **3. Sistem osiguravanja i unapređivanja kvaliteta**

Zavod za školstvo, od svog osnivanja, kontinuirano realizuje, a uporedo sa tim i usavršava, modele osiguranja i unapređivanja kvaliteta. Na ovom poslu najviše je angažovana nadzorna služba Zavoda. I pored očiglednih postignuća ovog procesa (jačanje svijesti o neophodnosti mjerenja kvaliteta, korišćenje rezultata za systemske odluke), u postojeće modele je potrebno ugraditi jasnije indikatore i principe koji se odnose na kvalitet ODG u školama.



## **V Dodatni resursi**

Skoro deceniju prije uvođenja predmeta GV/GO-a, u mnogim školama su realizovani brojni programi čiji je cilj bio afirmacija građanskih vrijednosti i prakse. Programi su doprinijeli da se veliki broj nastavnika/ca i ostalih zaposlenih u školi senzibilise prema ovim sadržajima i da primijene isto u radu sa učenicima/ama.

Poseban doprinos su bile metodološke inovacije (aktivna nastava) i efektivnije komunikacije između nastavnika/ca i učenika/ca. Rezultati ovih programa se mogu posmatrati kao priprema „terena“ za uvođenje predmeta GV/GO-a, jer su imali uticaj na sistem - na odluke obrazovnih vlasti pred početak reforme.

Već više puta smo pomenuli da priroda ovih predmeta i njihova „otvorenost“ prema stalno mijenjajućoj društvenoj stvarnosti, podrazumijeva njihovu povezanost (partnerstvo) sa drugim sistemima izvan škole i obezbjeđivanje podrške lokalne zajednice, Univerziteta, nevladinog sektora, roditelja, javnosti itd. U suprotnom, ovi predmeti, i pored najboljih namjera, ostaju izolovana „ostrvca“, koja neće imati snagu da utiču na željene promjene ni u obrazovanju ni u društvu kao cjelini.

### **1. Programi nevladinih organizacija**

Dosadašnja praksa, prije realizacije ovih programa u školama, podrazumijevala je da se Ministarstvo prosvjete i nauke ili Zavod za školstvo upoznaju sa programom koji je ponuđen od strane nevladine organizacije i daju svoje mišljenje o istom.

Jedan od osnovnih problema u realizaciji ovih programa je bila njihova održivost. Naime, i pored kvaliteta, programi su se, najčešće, završavali zbog nedostatka sredstava i/ili povlačenja donatora. Danas postoji malo podataka o rezultatima završenih programa. Osim toga, nedostatak ovih programa je bio i u tome što su oni uvođeni „odozgo“, odnosno, škola nije bila u mogućnosti da bira programe prema svojim potrebama.

U ovom trenutku, u našim školama i dalje djeluje više programa koji se sprovode u saradnji sa nevladinim organizacijama. Održivost ovih programa oslanja se na sredstva koja se i dalje obezbjeđuju, ali je očigledno da njihovu održivost može osigurati veći broj obučениh nastavnika/ca, stvaranje baze trenera u pojedinim programima i uticaj koji su programi proizveli na školu i zajednicu.

Punu održivost ovih programa sada mogu obezbijediti i neka systemska rješenja koja već djeluju: 20% otvorenosti kurikuluma i nastavnog plana, obavezni izborni sadržaji u gimnaziji i slobodne aktivnosti i fakultativna nastava u osnovnim školama, otvorenost liste izbornih predmeta, identifikovane potrebe škole u razvojnom planu.

Kada su programi nevladinih organizacija u pitanju, ne smijemo zaboraviti ni pitanje sertifikacije. U ovoj oblasti još uvijek postoje nedoumice, budući da se u slučaju obuke nastavnika/ca GV-a radi o jednoj vrsti prekvalifikacije u odnosu na njihove primarne struke. Zato je ovo pitanje neophodno rješavati u saradnji sa Ministarstvom prosvjete i nauke i Univerzitetom. Naravno, i programi obuke koje nude nevladine organizacije dio su istog procesa.

Želimo li unaprijediti kvalitet programa nevladinih organizacija, dosadašnje *ad hoc* aktivnosti treba zamijeniti mehanizmom osiguranja kvaliteta programa.

## **2. Uloga Univerziteta**

Uloga Univerziteta u obuci i sertifikaciji nastavnika/ca, i u obezbjeđivanju kvaliteta nastave od ogromne je važnosti.

Iako Univerzitet Crne Gore postiže rezultate u primjeni Bolonjske deklaracije, u ovom trenutku postojeći programi za obrazovanje budućih nastavnika/ca još uvijek nijesu u dovoljnoj mjeri prožeti bazičnim znanjima, vrijednostima, metodama i vještinama, koje su neophodne kako bi svaki/a nastavnik/ca bio/la pripremljen/a da kontinuirano unapređuje demokratske odnose u obrazovanju.

### **3. Udruženje nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja**

Nedugo nakon početka procesa uvođenja predmeta GV u osnovne škole, identifikovana je potreba da se osnuje profesionalno udruženje nastavnika/ca. U tradicionalnom sistemu obrazovanja postojala su profesionalna udruženja, iako je njihova funkcionalnost bila nedovoljna i sporadična.

I novi koncept obrazovanja identifikuje potrebu za povezivanjem i saradnjom nastavnika/ca, ne samo unutar škole, nego i kroz ovakve organizacije, bilo da su one lokalnog, regionalnog ili državnog nivoa.

Udruženje trenutno okuplja manji broj nastavnika/ca osnovnih škola. U toku su aktivnosti za uključivanje svih zainteresovanih nastavnika/ca osnovnih škola i gimnazija.

Ipak, u cilju veće funkcionalnosti Udruženja, neophodno je, u ovoj fazi, planirati i realizovati aktivnosti u cilju unapređivanja njihovih kapaciteta za ispunjavanje navedenih ciljeva. Te aktivnosti realizovaće se i u saradnji sa nevladinim organizacijama.

### **4. Informisanost o dodatnim resursima**

Škola još uvijek nije u zadovoljavajućoj mjeri osposobljena i opremljena da ima redovan pristup informacijama (nedostatak ICT opreme i kompetencija, nizak stepen vladanja stranim jezicima i sl.). To dovodi do toga da škola često „ne zna“ koji sve resursi, prije svega informacije, postoje u sistemu koji je okružuje, ili dalje od toga.

U tom smislu, neophodan je razvoj kontinuiranog sistema informisanja škole o raspoloživim resursima, posebno u nevladinom sektoru i lokalnoj zajednici.

Sa druge strane, još uvijek nije dovoljno razvijena saradnja Zavoda za školstvo i Ministarstva prosvjete i nauke sa brojnim akterima u oblasti

građanskog obrazovanja i ODG. Osim uključivanja u evropske i regionalne procese, kroz koje se često mogu obezbijediti i dodatna finansijska sredstva, neophodno je jačati one oblike saradnje koji vode ka definisanju jasnih kriterijuma kvaliteta nastave i učenja u ovim predmetima.

# **AKTIVNOSTI U STRATEGIJI**

## ***I Statusi predmeta i obrazovanja za demokratsko građanstvo***

Osnovni principi promjena u obrazovanju podrazumijevaju veću demokratizaciju odnosa u školi i afirmaciju principa građanskog obrazovanja u nastavi i u ukupnom životu škole. Zato je neophodno da se ovi ciljevi realizuju ne samo u okviru posebnih predmeta, nego i kroz nastavu ostalih predmeta i nastavnih aktivnosti, bilo da se radi o obaveznim predmetima, izbornim, ili pak o izbornim sadržajima i slobodnim aktivnostima učenika/ca.

Od suštinske je važnosti uključiti nastavnike/ce različitih struka u ovaj proces, senzibilisati ih za ovu vrstu promjena i pomoći da se ukupna klima u školi promijeni u cilju bolje komunikacije, uzajamnog poštovanja, razumijevanja i tolerancije svih učesnika u nastavnom procesu.

Do sada je to rađeno kroz različite obuke koje su realizovale nevladine organizacije i Zavod za školstvo. To je potrebno nastaviti i dalje, ali je istovremeno važno da se, prilikom analize realizacije novih nastavnih programa, poveća stepen njihove korelacije sa GV/GO-em. Pored toga, sadržaji i ciljevi obrazovanja za demokratsko građanstvo moraju prožimati i nastavu ostalih predmeta.

# 1. Principi obrazovanja za demokratsko građanstvo na nivou škole

Aktivnostima koje predviđa Strategija želimo da, nakon uvođenja posebnih predmeta, njihov status bude dodatno ojačan, a rezultati efektivniji, kroz obezbjeđenje djelovanja principa i prakse demokratskog građanstva i na drugim nivoima u školi.

Ciljevi	Aktivnosti	Ko je odgovoran	Indikatori	Rok
I.Primjena principa demokratskog građanstva u ukupnom nastavnom procesu i životu škole.	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Obuka nastavnika/ca ostalih struka.</li> <li>2. Obuka uprave škole i stručnih službi.</li> <li>3. Uspostavljanje ODG kao kriterijuma u procesu (samo)evalucije škole.</li> <li>4. Realizacija projekata/ programa (vannastavnih) koji promovišu ideje, vrijednosti i praksu demokratskog građanstva.</li> <li>5. Promovisanje participacije učenika/ca u formama učeničkih zajednica.</li> </ol>	Zavod za školstvo (ZZŠ), škola, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a, NVO-e, zajednice učenika/ca, Savjet roditelja, lokalna zajednica.	<p>Obučeni nastavnici/e, direktori/ke, stručne službe.</p> <p>Dopunjeni instrumenti za (samo)evaluaciju škole.</p> <p>Broj programa/ projekata koji se realizuju i broj uključenih učenika/ca i nastavnika/ca.</p> <p>Stepen demokratičnosti komunikacije u školama.</p> <p>Stepen dostupnosti informacija.</p> <p>Struktura i broj učesnika u kreiranju informacija (učenici/e, nastavnici/e, uprava škole).</p> <p>Strategija škole za odnose sa javnošću (vrste i broj aktivnosti).</p> <p>Broj učeničkih zajednica.</p>	<p>Počev od 2009.</p> <p>2008.</p> <p>Kontinuirano.</p>

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
2. Jačanje međukurikularnog pristupa u nastavi.	1. Analiza postojećih programa i dopunjavanje korelacija. 2. Praćenje i osiguranje kvalitata nastave.	ZŽŠ i škola.	Identifikovane nove korelacije.  Izrađeni instrumenti praćenja.	2007/08.
3. Promocija značaja obrazovanja za demokratsko građanstvo i značaja predmeta u osnovnim i srednjim školama.	1. Informisanje javnosti putem medija, kampanja, spotova.	ZŽŠ, Centar za stručno obrazovanje, škola, zajednice učenika/ca, Savjet roditelja, NVO-e, mediji.	Broj emisija posvećenih ovim temama. Analiza sadržaja ovih emisija (izvještaj). Broj kampanja. Broj uključenih aktera. Analiza razvojnih planova škola i identifikovanje aktivnosti vezanih za prezentaciju izbornih predmeta i drugih programa koji se odnose na ODG.	Kontinuirano.

## 2. Građansko vaspitanje u osnovnoj školi

Jedna od aktivnosti kojim se status GV-a može dugoročno unaprijediti i osigurati je da škola realizuje i nastavu izbornih predmeta koji su prožeti sadržajima i ciljevima ODG. Naime, nakon nastave ovog predmeta u VI i VII razredu, potrebno je da učenicima/ama VIII i IX razreda bude dostupan i jedan broj izbornih predmeta čiji sadržaji i ciljevi osiguravaju kontinuitet obrazovanja za demokratsko obrazovanje do završetka osnovne škole.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Sadržaji ODG kao izborni predmeti u VIII i IX razredu.	1. Izraditi popis mogućih izbornih predmeta i izraditi osnovne standarde (sadržaji, metode). 2. Uraditi procjenu programa i uputiti Savjetu za opšte obrazovanje.	ZŽŠ, komisije za izradu programa i autori/ke programa.	Popis predmeta sa osnovnim standardima.	Kraj 2008.

### 3. Građansko obrazovanje u gimnaziji

S obzirom na opšteobrazovni karakter i ciljeve gimnazije, GO bi trebalo da omogući još bolju povezanost ostvarivanja ciljeva nastave društvene grupe predmeta, ali i svih ostalih, prije svega - promovisanjem vrijednosti i prakse demokratskog građanstva i na ovom nivou obrazovanja.

Prema tekućem konceptu maturalnog ispita za opšte gimnazije, treba definisati i ulogu ovog predmeta u dopuni maturalnog standarda za srodne predmete.

Za ostvarivanje ovih ciljeva, Strategija predviđa sljedeće aktivnosti.

Ciljevi	Aktivnosti	Ko je odgovoran	Indikatori	Rok
I. Definisati ulogu GO-a u dopuni maturalnih standarda pojedinih predmeta.	1. Analiziranje programa srodnih predmeta i identifikovanje dijelova programa koji se mogu koristiti kao dopuna maturalnog standarda. 2. Upoređivanje programa GO-a za različite razrede sa maturalnim ispitnim katalogom za društvenu grupu predmeta. 3. Izrada Pravilnika o maturi.	ZŽŠ i Ispitni centar.	Programi analizirani.  Izrađen maturalni katalog.  Izrađen Pravilnik o maturi.	Kraj 2007.

### 4. Status ODG-o u srednjem stručnom obrazovanju

Budući da se u trogodišnjim i četvorogodišnjim stručnim školama realizuje nastava iz sociologije koja sadrži neke osnovne koncepte i ciljeve građanskog obrazovanja, ali budući da ne postoji građansko obrazovanje kao poseban predmet, uočava se potreba da se ovaj nedostatak prevaziđe „podešavanjem“ postojećeg nastavnog predmeta sociologije - širenjem postojećih sadržaja i metoda nastave, ali i uvođenjem građanskog obrazovanja kao izbornog predmeta. Snaženje međupredmetnog povezivanja i uključivanje ovih sadržaja u različite oblike vannastavnih ili slobodnih



aktivnosti učenika/ca doprinijeće većoj održivosti. To podrazumijeva izradu budućeg nastavnog programa koji će učenicima/ama biti ponuđen preko liste izbornih predmeta.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Uvođenje građanskog obrazovanja kao izbornog predmeta u srednje stručne škole (dugoročno).	1. Izrada nastavnog programa. 2. Obuka profesora/ki koji/e će izvoditi nastavu.	ZZŠ, Ministarstvo prosvjete i nauke, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a, NVO-e, socijalni partneri.	Izrađen program. Obučeni nastavnici/e. Broj škola/ učenika/ca koji biraju ovaj predmet.	Počev od 2008. i dalje.
2. Ugrađivanje ciljeva i sadržaja demokratskog građanstva u postojeći program sociologije (kratkoročno).	1. Revizija postojećeg programa sociologije. 2. Ugrađivanje sadržaja demokratskog građanstva u program. 3. Prilagođavanje postojećeg udžbenika sociologije ili izrada novog.	ZZŠ, Ministarstvo prosvjete i nauke, Centar za stručno obrazovanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.	Ugrađeni novi sadržaji u program sociologije koji se primjenjuje.  Udžbenik prilagođen, izrađen novi ili obezbijedeni dodatni nastavni materijali.	Do maja 2008.

## 5. Sertifikacija i status nastavnika/ca

Pored bazičnih kompetencija neophodnih za ciljno planiranje i efektivnu nastavu, od nastavnika/ca građanskog vaspitanja i obrazovanja očekuje se da budu dobro informisani/e o političkim, pravnim, društvenim i ekonomskih fenomenima društva koje se ubrzano mijenja, odnosno - da imaju interdisciplinarna znanja. Nastavnik/ca treba da učenicima/ama predstavlja model građanskog ponašanja, prije svega kroz komunikaciju u nastavi, ali i kroz svoje ukupno djelovanje u školskom i širem kontekstu.

Novi pristupi u mjerenju kvaliteta obrazovanja, koji se počinju primjenjivati (model spoljne i unutrašnje evaluacije škole), sistem unaprijeđenih zvanja i kontinuiranog napredovanja nastavnika/ca, novi koncept maturalnog ispita, takođe nameću potrebu jasnijeg definisanja i stalnog razvoja ključnih kompetencija nastavnika/ca. Standardi su osnova za sertifikaciju nastavnika/ca, a daju podršku i osiguranju statusa predmeta.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Izraditi popis kompetencija za nastavnike/ce.	1. Postići konsenzus oko potrebe izrade popisa kompetencija i formalne sertifikacije do sada obučениh nastavnika/ca. 2. Izraditi popis kompetencija na osnovu programa. 3. Koncipirati proces sertifikacije.	Ministarstvo prosvjete i nauke, Univerzitet, ZZŠ, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Izrađeni standardi (popis kompetencija). Funkcionalan sistem sertifikacije.	Polovina 2008.
2. Uspostavljena procedura sertifikacije.			Početak procesa sertifikovanja.	Od januara 2009.

## **6. Uloga lokalne zajednice i opšte javnosti u osiguranju statusa predmeta**

Imajući u vidu da ni opšta javnost, kao ni lokalna sredina, nakon godina krize i tranzicijskih izazova, još uvijek ne iskazuju željene nivoe demokratske svijesti i prakse, teško je očekivati da dovoljno prepoznaju opšte promjene u ciljevima obrazovanja, pa ni one u oblasti građanskog vaspitanja i obrazovanja. Zato je neophodno jačati demokratske procese i vrijednosti u našem društvu, posebno na nivou lokalnih zajednica, da bi se time stvarao ambijent za aktivniju participaciju opšte javnosti i lokalne zajednice u održavanju i unapređivanju statusa ovih predmeta u školama.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
I.Promovisati vrijednosti i načela demokratskog građanstva na svim nivoima (lokalna zajednica, prosvjetna i opšta javnost).	1. Istraživanje stavova prema demokratskom građanstvu. 2. Promovisanje Strategije. 3. Promovisanje programa koji povezuju školu i lokalnu zajednicu.	Ministarstvo prosvjete i nauke, ZZŠ, NVO-e.	Izrađen izvještaj istraživanja sa preporukama. Promovisana Strategija. Broj zajedničkih programa škole i lokalne zajednice. Promocija programa u medijima.	Novembar 2007.  Novembar 2007.  Kontinuirano.

## **II Nastava građanskog vaspitanja, građanskog obrazovanja, obrazovanja za demokratsko građanstvo**

### **1. Sadržaji i načela obrazovanja za demokratsko građanstvo u drugim predmetima**

Nije realno očekivanje da će se ciljevi obrazovanja za demokratsko građanstvo ostvarivati jedino kroz nastavu predmeta GV/GO-a. Sam koncept i ideja obrazovanja za demokratiju i građansko društvo znatno je šira i podrazumijeva ostvarivanje ciljeva građanskog vaspitanja/obrazovanja kroz sadržaje i aktivnosti gotovo svih predmeta u školi, tokom cijelog osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, pa i dalje.

Ovako shvaćeno ODG podrazumijeva ugrađivanje njegovih načela i sadržaja u programe srodnih predmeta u osnovnoj školi, gimnaziji i srednjim stručnim školama.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Inicirati bolje povezivanje između načela i sadržaja obrazovanja za demokratsko građanstvo i nastave ostalih predmeta.	1. Analiziranje predmetnih programa kako bi se identifikovali prikladni sadržaji (ciljevi) za inkorporiranje načela i sadržaja ODG.	ZŽŠ, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Identifikovani sadržaji u programima drugih predmeta koji koreliraju sa načelima i sadržajima ODG.	Do kraja 2009.
	2. Izrada malog vodiča o korelacijama sa ODG.	ZŽŠ, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Distribuirana publikacija o korelacijama.	Do kraja 2009.

## **2. Izborni predmeti sa dodatnim sadržajima obrazovanja za demokratsko građanstvo**

Identifikovanje već postojećih izbornih programa, kao i izrada novih programa (tzv. kurikularnih paketa: program, nastavni materijali, obuka), koji u sebi imaju sadržaje ODG koji nijesu zastupljeni u nastavi GO-a (npr. ekologija, civilno društvo, medijska pismenost, politička filozofija, pravo u svakodnevnom životu, debata itd.), omogućava da svaki učenik/ca ovlada bar dijelom sadržaja koji se odnose na ODG u toku gimnazijskog obrazovanja. Ponuda ovakvih i sličnih izbornih predmeta treba da se razvija i u budućnosti.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Uvesti debatu kao izborni predmet za II razred gimnazije.	1. Izrada programa. 2. Odobranje programa. 3. Izrada nastavnih materijala. 4. Obuka nastavnika/ca.	Autori/ke programa i ZŽŠ.	Program usvojen. Broj izrađenih nastavnih materijala. Broj obučanih nastavnika/ca. Broj učenika/ca koji/e biraju program.	Maj 2008.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
2. Medijska pismenost kao izborni predmet za III i/ili IV razred gimnazije.	1. Izrada programa. 2. Odobranje programa. 3. Izrada nastavnih materijala. 4. Obuka nastavnika/ca.	Autori/ke programa i ZZŠ.	Program usvojen. Broj izrađenih nastavnih materijala. Broj obučanih nastavnika/ca. Broj učenika/ca koji/e biraju program.	Maj 2008.
3. Pravo u svakodnevici kao izborni predmet za IV razred.	1. Izrada programa. 2. Odobranje programa. 3. Izrada nastavnih materijala. 4. Obuka nastavnika/ca.	Autori/ke i programa ZZŠ.	Program usvojen. Broj izrađenih nastavnih materijala. Broj obučanih nastavnika/ca. Broj učenika/ca koji/e biraju program.	Do početka školske 2009/10.
4. Uvođenje dodatnih izbornih predmeta u kojima su zastupljeni sadržaji ODG koji nisu prisutni u predmetu GO-a.	1. Izrada popisa i opisa predmeta i plana njihovog uvođenja.	ZZŠ, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a, Ministarstvo prosvjete i nauke.	Izrađen popis i opis izbornih predmeta koji i u sebi maju sadržaje ODG i plan uvođenja.	Do kraja 2008.
	1. Izrada programa. 2. Odobranje programa. 3. Izrada nastavnih materijala. 4. Obuka nastavnika/ca.	ZZŠ, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a, NVO-e.	Programi usvojeni. Broj izrađenih nastavnih materijala. Broj obučanih nastavnika/ca. Broj uključenih učenika/ca.	Kontinuirano.

### **3. Nastavni materijali i stručna literatura**

Pored obuke nastavnika/ca (o čemu je bilo riječi ranije), u cilju izgrađivanja i jačanja kompetencija nastavnika/ca, potrebno je realizovati aktivnosti na planu prikupljanja (u nekim slučajevima i prevođenja ili izrade publikacija), koje bi bile u funkciji podržavanja njihovih kompetencija u realizaciji programa GV/GO-a. U ovom slučaju, pod relevantnom literaturom smatra se literatura koja pokriva sadržaje učenja GV/GO-a, ali i metodička, diaktička, psihološka i pedagoška litetatura u vezi sa savremenim pristupima nastavi/učenju.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Uvesti sistem izrade, prikupljanja i razmjene nastavnih materijala.	1. Inicijalno prikupljanje, kompiliranje i oblikovanje „portfolia” nastavnih materijala za pojedine teme. 2. Inicijalno umnožavanje i distribucija. 3. Izrada web-stranice za GO/GV.	ZZŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Portoflia nastavnih materijala za pojedine teme dostupni nastavnicima/ama.	Do februara 2008.
2. Mehanizam prikupljanja i razmjene stručne literature.	1. Prikupljanje i razmjena literature.	ZZŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Stepen dostupnosti određenog korpusa stručne literature nastavnicima/ama.	Kontinuirano.

### **III Obuka nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja**

#### **1. Obuka nastavnika/ca u osnovnim školama**

Budući da nastavnici/e u svom bazičnom obrazovanju nijesu imali odgovarajuće sadržaje, koncept dosadašnje, bazične obuke, odgovarao je potrebi informisanja ovih nastavnika/ca o osnovnim temama i sadržajima vezanim za reformska rješenja u nastavi i o nekim osnovnim znanjima i vještinama vezanim za ciljeve i sadržaje predmeta. Takav koncept podrazumijevao je obuku koja nije mogla biti diferencirana i imati u vidu specifične potrebe nastavnika/ca i škole. Koncept buduće obuke treba da se više oslanja na specifične potrebe nastavnika/ca i škole, ali i na druge oblike kontinuiranog profesionalnog razvoja (osim seminara).

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Unaprijediti obuku - nakon bazične, obezbijediti dodatnu obuku nastavnika/ca.	1. Identifikovati potrebe za unaprijeđenim obukama. 2. Definirati nove module za unaprijeđenu obuku.	ZZŠ, Univerzitet, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a. NVO-e.	Izrađeni moduli obuke.  Novi moduli uključeni u Katalog stručnog usavršavanja nastavnika/ca.	U toku 2008.
2. Formiranje baze trenera (od grupa obučavanih nastavnika/ca).	1. Izrada popisa postojećih trenera i njihovih kompetencija. 2. Utvrđivanje standarda za buduće trenere. 3. Identifikovanje i odabir budućih trenera. 4. Osposobljavanje odabranih nastavnika/ca za učešće u obukama, kroz njihovo asistiranje u izvođenju postojećih i koncipiranju budućih modula. 5. Izrada baze podataka o trenerima.	ZZŠ, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Urađen popis postojećih trenera i kompetencija. Definirani standardi.  Izabrani budući treneri.  Broj seminara na kojima su asistirali. Broj modula u čijem koncipiranju su učestvovali. Broj osposobljenih trenera. Izrađena baza trenera.	Cijela 2008.

## 2. Obuka nastavnika/ca u gimnazijama

Primjena GO-a u gimnazijama ukazuje na potrebu za obukom i ovih nastavnika/ca, iako je, za razliku od njihovih kolega/koleginica u osnovnim školama, primarno obrazovanje ovih nastavnika/ca (filozofija, sociologija, politikologija i sl.) „bliže“ njihovim novim ulogama, makar u poznavanju osnovnih koncepata. Postojeći koncept bazične obuke za ovu grupu nastavnika/ca treba nadgraditi, na osnovu identifikovanja njihovih potreba, naprednijim nivoima obuke i stvaranjem baze trenera.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Unaprijediti obuku - nakon bazične, obezbijediti dodatnu obuku nastavnika/ca.	1. Identifikovati potrebe za unaprijeđenim obukama. 2. Definirati nove module za unaprijeđenu obuku.	ZZŠ, Univerzitet, Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a i NVO-e.	Izrađeni moduli obuke.  Novi moduli uključeni u Katalog stručnog usavršavanja nastavnika/ca.	U toku 2008.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
2. Formiranje baze trenera (od grupa obučanih nastavnika/ca)	1. Izrada popisa postojećih trenera i njihovih kompetencija. 2. Utvrđivanje standarda za buduće trenere. 3. Identifikovanje i odabir budućih trenera. 4. Osposobljavanje odabranih nastavnika/ca za učešće u obukama, kroz njihovo asistiranje u izvođenju postojećih i koncipiranju budućih modula. 5. Izrada baze podataka o trenerima.	ZŽŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Urađen popis postojećih trenera i kompetencija. Definirani standardi.  Izabrani budući treneri. Broj seminara na kojima su asistirali. Broj modula u čijem koncipiranju su učestvovali. Broj osposobljenih trenera. Izrađena baza trenera.	Do kraja 2008.

### 3. Primarno obrazovanje budućih nastavnika/ca

U ovom trenutku, na Filozofskom fakultetu u Nikšiću koncipira se program postdiplomskih studija za građansko obrazovanje.

Međutim, i pored ovoga, neophodno je da univerzitetski programi i na bazičnim studijama, posebno na onima koji se bave obrazovanjem budućih nastavnika/ca, budu prožeti sadržajima i vrijednostima demokratskog građanstva, kako bi nastavnici/e i ulazili/e u svoju profesiju sa neophodnim znanjima, stavovima i vještinama, kao i sa kapacitetom za kontinuirani profesionalni razvoj u ovoj oblasti i stalno unapređenje demokratskih vrijednosti i prakse u obrazovanju.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Postići konsenzus na nivou opšte politike obrazovanja o inkorporiranju principa i prakse demokratskog građanstva i na ovom nivou obrazovanja.	1. Organizovanje savjetovanja, sastanaka sa partnerima.  2. Analiza postojećih univerzitetskih programa sa aspekta prisutnosti principa i prakse demokratskog građanstva.	Ministarstvo prosvjete i nauke, Univerzitet, ZŽŠ.	Obavljene konsultacije. Broj uključenih partnera sa Univerziteta i iz Ministarstva prosvjete i nauke. Izrađena analiza programa sa preporukama.	Do polovine 2008.  Do marta 2009.



## **IV Praćenje, osiguranje i unapređivanje kvaliteta**

### **1. Izrada indikatora**

Kako bi se u narednom periodu pratio i unapređivao kvalitet nastave GV/GO-a, kao i kvalitet konteksta učenja, potrebno je definisati indikatore – pokazatelje kvaliteta obrazovanja djece i mladih za demokratiju i građansko društvo u školi. Oni treba da posluže kao osnova za dalje aktivnosti na planu utvrđivanja i unapređivanja kvaliteta obrazovanja djece i mladih za demokratsko građanstvo u osnovnim školama i u gimnazijama.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Razvijanje indikatora za procjenjivanje kvaliteta nastave GV/GO-a.	1. Izrada indikatora.	ZZŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Izrađeni indikatori kvaliteta nastave GV/GO-a.	Do juna 2008.
2. Razvijanje indikatora za procjenjivanje prisutnosti načela obrazovanja za demokratsko građanstvo u školskom životu.	1. Izrada indikatora.	ZZŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Izrađeni indikatori za mjerenje prisutnosti načela ODG u školskom životu.	Do kraja 2008.

### **2. Utvrđivanje kvaliteta nastave građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja**

Evaluacija nastave i procesa učenja GV/GO-a treba da pokaže da li se proces nastave u školama odvija na način kako je to predviđeno programom i da li se kod učenika/ca mogu prepoznati razvojne promjene koje su definisane ciljevima ovog predmeta. Pored ocjene trenutnog stanja, evaluacija treba da usmjeri buduće aktivnosti Zavoda u okviru unapređivanja kvaliteta ove nastave u školi.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
I. Dovoljna količina informacija na osnovu kojih se može procijeniti kvalitet nastave i koncipirati unapređivanje kvaliteta.	1. Koncipiranje evaluacije. 2. Sprovođenje evaluacije. 3. Analiza rezultata evaluacije i preporuke.	ZZŠ	Izrađene preporuke unapređivanja kvaliteta nastave GV/GO-a.	Do juna 2008.

### **3. Utvrđivanje prisutnosti načela obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama**

Kada je u pitanju škola kao kontekst za učenje građanskih kompetencija, osnovno je pitanje - u kojoj mjeri su u realan školski život ugrađeni demokratski principi i uslovi učenja. Zbog toga je neophodno imati relevantne informacije o prisutnosti načela ODG u cjelokupnom školskom životu.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
I. Relevantne informacije o prisutnosti načela ODG u školama.	I. Akciono istraživanje na stratifikovanom uzorku od 40-50 škola.	NVO CGO, ZZŠ i Udruženje nastavnika/ ca GV/GO-a.	Izrađene preporuke za unapređivanje kvaliteta nastave GV/GO-a.	Do kraja 2008.

### **4. Sistem osiguranja i unapređivanja kvaliteta**

Postojeći sistem osiguranja i unapređivanja kvaliteta, koji je razvijen od strane Zavoda za školstvo, a koji se odvija kroz redovan proces nadzora i samoevaluacije škole, potrebno je unaprijediti, dograditi i primjeriti potrebama osiguravanja i unapređivanja kvaliteta ODG. To podrazumijeva ugrađivanje indikatora kvaliteta nastave GV/GO-a u metodologiju nadzora i u metodologiju samoevaluacije škole.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Model osiguravanja i unapređivanja kvaliteta.	1. Definisanje ciljeva modela osiguranja i unapređivanja kvaliteta. 2. Izrada popisa aktivnosti za osiguranje kvaliteta (praćenje kvaliteta i unapređivanje kvaliteta) i njihovih nosilaca.	ZZŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Definisani ciljevi.  Izrađen popis.	Do aprila 2009.  U toku 2009.
	3. Planski dokument: popis i dinamika aktivnosti za period do 2010.	ZZŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Objavljen planski dokument.	U toku 2009.
	4. Uvođenje modela kontinuiranog osiguranja i unapređivanja kvaliteta.	ZZŠ	Uveden model kontinuiranog osiguranja i unapređivanja kvaliteta ODG u školama.	U toku 2009.

Kako bi se obezbijedila održivost i kontinuiranost aktivnosti osiguranja i unapređenja kvaliteta potrebno je osposobljavanje savjetnika/ca Zaveda za školstvo, kao i samih škola, za realizaciju modela osiguranja i unapređivanja kvaliteta. Pored toga, potrebno je formirati i osposobiti timove stručnjaka koji bi podržali nastavnike/ce i škole u razvoju kvaliteta obrazovanja djece i mladih za demokratiju i građansko društvo.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
1. Zavod osposobljen za kontinuirano praćenje kvaliteta.	1. Formiranje i obuka mješovitih timova za podršku nastavnika/ca. 2. Formiranje baze trenera. 3. Obuka članova aktiva.	ZZŠ	Formirani mješoviti timovi za podršku nastavnika/ca. Formirana baza trenera. Izrađen program obuke. Broj obučениh članova.	Do kraja 2009.
2. Osposobljavanje nadzorne službe.	1. Obuka.  2. Izrada instrumenta za mjerenje kvaliteta.	ZZŠ	Osposobljeni nadzornici/e za praćenje kvaliteta. Izrađeni instrumenti.	Do kraja 2009.
3. Godišnji plan aktivnosti prema školama.	1. Aktiv predlaže godišnji plan aktivnosti i koordinira ga s nadzornom službom.	ZZŠ	Izrađen godišnji plan aktivnosti.	Kraj 2008.

# V Korišćenje dodatnih resursa

## 1. Saradnja sa nevladinim organizacijama

Osobito važno mjesto u podizanju kvaliteta GV/GO-a imaju programi nevladinog sektora. Osiguranje kvaliteta podrazumijeva i uspostavljanje standarda kvaliteta u različitim oblastima u kojima se identifikuju ovi resursi, ali i jačanje resursa onih sistema koji su novi, kako bi postali aktivniji i efektivniji učesnici u implementaciji ove Strategije. Takođe, u cilju efektivne saradnje, nevladin sektor koji se bavi obrazovanjem u Crnoj Gori, mora unaprijediti kapacitete, prije svega u poznavanju novih koncepata i politike obrazovanja.

Ciljevi	Aktivnosti	Ko je odgovoran	Indikatori	Rok
1. Doručeni kriterijumi za izdavanje preporuka za programe NVO-a.	1. Dorada kriterijuma.	ZZŠ	Definisani kriterijumi.	Februar 2008.
2. Informisanje i obuka članova/ica NVO-a.	1. Okrugli stolovi, seminari za osoblje NVO-a.	ZZŠ i NVO-e.	Broj događaja, broj obuka i broj polaznika/ca.	Krajem 2008.
3. Obezbeđivanje mehanizama za prikupljanje i distribuciju informacija o programima izvan sistema obrazovanja.	1. Redovno ažuriranje kataloga. (www.zavodzaskolstvo.org)	ZZŠ i NVO-e.	Izrađen katalog. Distribuiran katalog.	Počev od 2008. i dalje.
3. Uspostavljanje saradnje sa lokalnim, regionalnim i međunarodnim organizacijama i programima i informisanje o međunarodnim resursima (tzv. „ključne osobe“).	1. Odrediti odgovorne osobe.  2. Definirati njihove zadatke.	ZZŠ i Ministarstvo prosvjete i nauke.	Izrađena baza podataka o međunarodnim programima i organizacijama. Broj uspostavljenih kontakata sa programima i organizacijama.	Od 2007.  Kontinuirano.

## 2. Udruženje nastavnika/ca građanskog vaspitanja i građanskog obrazovanja

Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a, kao profesionalno udruženje, ubuduće može postati aktivniji partner Zavoda za školstvo u realizaciji ciljeva Strategije. Kako bi se to postiglo, potrebno je osposobiti i različitim programima podržati Udruženje. Ono treba da postane aktivan nosilac i promoter razvoja i unapređivanja kvaliteta obrazovanja za demokratiju i građansko gručstvo u školi.

Ciljevi	Aktivnosti	Ko je odgovoran	Indikatori	Rok
1. Izgrađeno strateško partnerstvo sa Udruženjem nastavnika/ca GV/GO-a.	1. Dogovor o strateškom partnerstvu sa Udruženjem. 2. Aktivno angažovanje oko osposobljavanja Udruženja. 3. Aktivno angažovanje oko nalaženja sredstava za rad Udruženja. 4. Izrada plana za izgradnju kapaciteta.	ZŽŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a aktivno djeluje u cilju obezbjeđenja i unapređivanja nastave GV/GO-a.  Izrađen plan.	Do kraja 2007.  Do kraja januara 2008.
2. Izgradnja kapaciteta Udruženja nastavnika/ca GV/GO-a za implementaciju Strategije.	1. Izrada baze podataka o članovima/cama Udruženja. 2. Obuka članova/ca Udruženja.	NVO Centar za građansko obrazovanje, ZŽŠ i Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a.	Izrađena baza podataka.  Izvide se obuke planirane prema Planu u 2008. (broj obučenih). Izvještaj o evaluaciji obuke. Vrste i sadržaji aktivnosti u kojima je angažovano Udruženje, prema Strategiji - izvještaj Udruženja.	Januar 2008.  Od aprila 2008. i dalje.

<b>Ciljevi</b>	<b>Aktivnosti</b>	<b>Ko je odgovoran</b>	<b>Indikatori</b>	<b>Rok</b>
3. Djelovanje Udruženja u realizovanju Strategije.	<p>1. Promovisanje principa demokratskog građanstva u školi i zajednici.</p> <p>2. Sakupljanje, izrada i distribucija nastavnih materijala.</p> <p>3. Organizovanje tematskih sastanaka, okruglih stolova, konferencija za članove/ice Udruženja i druge partnere.</p>	<p>Udruženje nastavnika/ca GV/GO-a, NVO Centar za građansko obrazovanje, ZZŠ i MPiN.</p>	<p>Broj realizovanih projekata.</p> <p>Nastupi u medijima.</p> <p>Broj izrađenih nastavnih materijala.</p> <p>Izveštaji i preporuke za ZZŠ i MPiN.</p>	<p>2008. i dalje.</p> <p>Počev od školske 2008/09. 2008. i dalje.</p>

# PRIORITETI I DINAMIKA

☒ - rok završavanja aktivnosti

✓ - prioritetne aktivnosti za 2007. godinu

I	Statusi predmeta i obrazovanja za demokratsko građanstvo	2007	2008				2009				2010			
		IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
I	Principi obrazovanja za demokratsko građanstvo na nivou škole													
c1	Primjena principa demokratskog građanstva u ukupnom nastavnom procesu i životu škole									☒				
c2	Jačanje međukurikularnog pristupa u nastavi					☒								
2	Građansko vaspitanje u osnovnoj školi													
c1	Sadržaji ODG kao izborni predmeti u 8. i 9. razredu					☒								
3	Građansko obrazovanje u gimnaziji	✓												
c1	Definisati ulogu GO-a u dopuni matuskih standarda pojedinih predmeta	☒												
4	Status ODG u srednjem stručnom obrazovanju	✓												
c1	Uvođenje građanskog obrazovanja kao izbornog predmeta u srednje stručne škole (dugoročno)									☒				
c2	Ugrađivanje ciljeva i sadržaja demokratskog građanstva u postojeći program sociologije (kratkoročno)			☒										
5	Sertifikacija i status nastavnika/ca													
c1	Izraditi popis kompetencija za nastavnike/ce				☒									
c2	Uspostavljena procedura sertifikacije						☒							
6	Uloga lokalne zajednice i opšte javnosti u osiguranju statusa predmeta	✓												
c1	Promovisati vrijednosti i načela demokratskog građanstva na svim nivoima (lokalna zajednica, prosvjetna i opšta javnost)	☒												





2	Obuka nastavnika/ca u gimnazijama	✓															
c1	Unaprijediti obuku - nakon bazične, obezbijediti dodatnu obuku nastavnika/ca					☒											
c2	Formiranje baze trenera (od grupa obučanih nastavnika/ca)					☒											
3	Primarno obrazovanje budućih nastavnika/ca																
c1	Postići konsenzus na nivou opšte politike obrazovanja o inkorporiranju principa i prakse demokratskog građanstva i na ovom nivou obrazovanja			☒													
<b>IV</b>	<b>Praćenje, osiguranje i unapređivanje kvaliteta</b>	2007	2008				2009				2010						
		IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV			
1	Izrada indikatora	✓															
c1	Razvijanje indikatora za procjenjivanje kvaliteta nastave GV/GO-a			☒													
c2	Razvijanje indikatora za procjenjivanje prisutnosti načela obrazovanja za demokratsko građanstvo u školskom životu					☒											
2	Utvrđivanje kvalitete nastave GV/GO-a	✓															
c1	Dovoljna količina informacija na osnovu kojih se može procijeniti kvalitet nastave i koncipirati unapređivanje kvaliteta			☒													
3	Utvrđivanje prisutnosti načela obrazovanja za demokratsko građanstvo u školama																
c1	Relevantne informacije o prisutnosti načela ODG u školama					☒											
4	Sistem osiguranja i unapređivanja kvaliteta																
c1	Model osiguravanja i unapređivanja kvaliteta							☒									
c2	Zavod osposobljen za kontinuirano praćenje kvaliteta											☒					
c3	Osposobljavanje nadzorne službe											☒					
c4	Godišnji plan aktivnosti prema školama					☒											

V	Korišćenje dodatnih resursa	2007	2008				2009				2010			
		IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
I	Saradnja sa nevladinim organizacijama													
c1	Dorađeni kriterijumi za izdavanje preporuka za programe NVO-a		<input checked="" type="checkbox"/>											
c2	Informisanje i obuka članova/ica NVO-a					<input checked="" type="checkbox"/>								
c3	Obezbeđivanje mehanizama za prikupljane i distribuciju informacija o programima izvan sistema obrazovanja													<input checked="" type="checkbox"/>
c4	Uspostavljanje saradnje sa lokalnim, regionalnim i međunarodnim organizacijama i programima i informisanje o međunarodnim resursima (tzv. „ključne osobe“)													<input checked="" type="checkbox"/>
2	Udruženje nastavnika/ca GW/GO-a	✓												
c1	Izgrađeno strateško partnerstvo sa Udruženjem	<input checked="" type="checkbox"/>												
c2	Izgradnja kapaciteta Udruženja za implementaciju Strategije													<input checked="" type="checkbox"/>
c3	Djelovanje Udruženja u realizovanju Strategije													<input checked="" type="checkbox"/>